

Kodály-kommentárok, 2007

Kodály Zoltán születésének 125. fordulóján autentikus előadássorozattal kezdődtek meg az ünnepi év eseményei. A Magyar Rádió tíz műsorban elevenítette fel Kodály magyar nyelvű rádióelőadásait és nyilatkozatait: nagyjából mindazt, ami saját hangján elmondva fennmaradt az intézmény archívumában. Az előadások nagy részét, fél századdal korábban, magam kértem még a tanár úrtól; mára a kommentátor szerepe jutott nekem. Magukon az írásokon és nyilatkozatokon nem volt ugyan sok kommentálni való; létrejöttük korát és motivációját azonban meg kellett világítani az azokat aligha ismerő mai hallgatónak és olvasónak. Ezt a feladatot látták el az itt következő jegyzetek.

Kodály valamennyi hivatkozott írása megjelent a szerző *Visszatekintés* című, ugyancsak jelen sorok írója által gondozott gyűjteményes köteteiben. Az érdeklődő olvasó figyelmét, a terjedelmesebb előadások esetében, e kötetekre irányítjuk; az irodalmi és színházi vonatkozású rövidebb nyilatkozatokat, Kodályné Péczely Sarolta szíves engedélyével, jelen kommentárokhoz fűzzük.

I.

MAGYAR TÁNCOK 1729-BŐL

Kodály Zoltán és az 1950-es évek hivatalos hazai köreinek kapcsolata ambivalens volt. Kodály világhírnevének, világraszóló tekintélynek örvendett és Magyarországon élt; e kettős tényből a csekély nemzetközi mozgástérrel rendelkező államvezetés igyekezett erkölcsi tőkét kovácsolni a maga számára. Ehhez ugyan nem sok biztatást kapott Kodálytól – a hivatalos intézményekkel való minimális kapcsolattartásból azonban ő sem zárkozhatott el. Mint zeneszerző alkalmasint megtehetette volna. A magyar népdalgyűjtés és kiadás irányítójaként azonban vezetője volt egy tudományos akadémiai kutatóközösségnek. Ami pedig ennél is nagyobb súllyal esett latba: egy, az egész népre kiterjedő zenei nevelési eszme profétajaként lehetetlen lett volna építómunkáját a hivatalos pedagógiai tényezőktől elzárkózva végezni. Kapcsolatukat, mindazonáltal, a kölcsönös bizalmatlanság jellemezte. Mindketten tudták, hogy politikai tekintetben egymásétól igencsak eltérő nézeteket képviselnek. Kodály meggyőződéses demokrata volt: a függetlenségnek, az elnyomott nép felemelésének híve – a hermetikus határzár, az erőszakos kollektivizálás, a padláslesöprésig menő termékbegyűjtés, a szólásszabadság elfojtása idején is. Ezt a kétféle felfogást nem lehetett közös nevezőre hozni. És Kodály, ha kifejtette valamiről a véleményét, nem használt hangfogót. Kíméletlen őszinteséggel

mutatott rá a Hivatal hibáira és hiányosságaira: elmélet és gyakorlat ellentmondásaira. Ezért a Hivatal sem szerette Kodályt. Erősen tartott tőle – és kicsinyes akadémikusgátsákkal gátolta munkáját. Hogy Kodály is bizalmatlanul szemlélte a kulturális államvezetés „reformtörekvések”-nek mondott korlátozó intézkedéseit: nagyon is természetes volt.

1950 táján a Magyar Rádió nemigen kérte Kodályt a mikrofon elé; ő maga is került a Bródy Sándor utcát. Amúgy is: viszonylag ritkán jelent meg akkoriban a nyilvánosság előtt. Ám ha ezt mégis megtette, és megszólalt a sokat támadott Bartók védelmében, a zeneoktatás vagy a népművészet kérdéseiben: szavának mindig súlya volt.

Mint pályakezdő szerkesztő, nem foghattam fel, hogy közöttünk él a XX. századi zeneszerzés és zenetudomány egyik óriása, aki nem hallatja szavát az ország akkori legnagyobb tantermében, a Magyar Rádióban. Bölcs és megvesztegethetetlen szavát – melyre oly nagy szüksége lett volna sokaknak. Amikor tehát megtudtam, hogy előadást fog tartani a Magyar Tudományos Akadémián egy újonnan felfedezett zenei kézirat-ról, engedélyt kértem és kaptam annak hangfelvételére. Így került mágneses szalagra, utóbb a rádióhallgatók elé Kodály Zoltán előadása: *Magyar táncok 1729-ből*. Az akadémiai előadás dátuma: 1951. december 10. Közreműködői: Török Erzsébet énekesnő, Kodály dalköltészetének egyik apostola – zongorán pedig a Mester egykori tanítványa, Szabolcsi Bence akadémikus, a modern magyar zenetudomány megalapozóinak egyike. Az előadás, Kodály és a közreműködők fellépésének szenzációjától eltekintve is, nagy esemény volt a magyar zenetörténeti kutatások történetében. Addig ugyanis – tehát 1951-ig – egyetlen hangot sem ismertünk az 1680 és 1780 közötti évszázad magyar világi zenéjéből. Lányi Eleonóra Zsuzsanna 1729-ből datált kottáskönyve ezért, a maga hat magyar táncával, korszaknyitó felfedezés volt. Kodály tárgyilagosan, de tudományos ékesszólással szólt fontosságukról és az élő népzenevel való kapcsolatukról. Előadása többet adott a cím ígérleténél: a hagyomány jelentőségéről, zene és történelem összefüggéseiről mondott ki máig érvényes alapigazságokat. Kodály felfedezését további felfedezések sora követte; ma már nincs nagy kiterjedésű fehér folt XVIII. századi zenénk térképén.

I I .

ARANY JÁNOS DALLAMGYŰJTEMÉNYE

1952. október 27-én, Arany János halálának hetvenedik évfordulóján, Kodály újabb előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián. Címe: *Arany János dallamgyűjteménye*. Közreműködött az Állami Népi Együttes két énekese: Kürthy Éva és Jagicza Sándor.

Az előadás azt a nagyszabású kiadványt jelentette be, mely Kodály és Gyulai Ágost közreadásában a következő esztendőben, 1953-ban látott napvilágot, és ma már, előnytelen külseje ellenére is, a bibliofil ritkaságok közé tartozik. Ez volt *Arany János népdalgyűjteménye*. A kiadvány facsimileként közölte, bőséges és sokatmondó jegyzetek kíséretében, azokat a nép- és műdalokat, melyeket Arany valaha

megtanult és életének utolsó évtizedében kottástól leírt. Kéziratát Bartalus István zenetörténésznek adta, aki 1873 és 1896 között hét kötetben publikálta a folklórtudomány XIX. századi színvonalán álló nagy munkáját, a *Magyar népdalok egyetemes gyűjteményét*. Ebben Arany János 149 dallamból álló repertóriumának 42 darabját is megjelentette Bartalus, nem egyszer „kijavítva”, valójában eltorzítva a költő lejegyzéseit. Arany János ugyanis kottaíró és kottaolvasó hangszerjátékos volt, akit zeneelméleti előítéletek vagy beidegződések nem befolyásoltak. Ő azt írta le, amit élete során megtanult – és úgy, ahogy megtanulta. Hogy a dalok ritmikáját-metrikáját jobban érezte, mint korának magyar zenészei, ahhoz az ő esetében nem fér kétség. A dallamával élő verselés hagyományának senki nem volt Aranynál jobb értője és művelője hazai kortársai között.

Túl a tudós megállapításain: Kodályt nyílt és rejtett szálak egész sora fűzte Aranyhoz. Még élete is mintha folytatása lett volna Arany idő előtt megszakadt életének: Kodály a költő halála után hét héttel, 1882. december 16-án jött a világra. Egyetemi hallgatóként is foglalkoztatta már a régi magyar vers és annak struktúrája: doktori értekezését a magyar népdal strófászerkezetéről írta. Az I. világháború idején Nagyszalontára ment, hogy helyszíni gyűjtéssel megállapítsa: mi él még ott az Arany által ismert dallamokból. Amit az idős Arany a Margitsziget tölgyei, azt jelentették Kodálynak Galyatető erdei: megpihenést és megújulást a természetben, a természet által. A leglényegesebb hasonlóság írásaik stílusában mutatkozik: a zeneszerző, a maga tömör, veretes prózájával, kétség kívül Arany hatásának XX. századi közvetítője.

Kodály három pontban foglalta össze Arany dallamrepertóriumának jelentőségét. E gyűjtemény nemcsak a költőt és életének dallamait mutatja be: jellemzi korát is. Egyedülálló képet ad az 1830–40-es évek hazai dalkészletéről, a zenei pontosság magas követelményeinek megfelelően. És megjeleníti azt a zenei alapot is, amelyre a költő verstani vizsgálatai épülnek.

Arany nem volt népdalgyűjtő: nem ment a nép közé – hiszen ott élt vele. Goethe tudatosan gyűjtött, de a megtanult dalokat csak lediktálni tudta. Arany, közvetítő nélkül, maga írta le, amire visszaemlékezett. És ezzel újabb érvet adott a zenei írástudatlanság ellen küzdő Kodálynak: „A versműveltség iskolájának alapvető tárgya a zenei írás-olvasás” – írta.

Ékesszóló tudományos munka, önéletrajzi és korfestő elemekkel: ezt jelenti Kodály ötvenöt éve elmondott előadása: *Arany János dallamgyűjteménye*.

III.

A FOLKLORISTA BARTÓK

A folklorista Bartók című tanulmányát 1950 elején írta Kodály. Először az *Új Zenei Szemle* 1950. áprilisi számában jelent meg, majd gyors egymásutánban, tíz további alkalommal, angol, francia, magyar, német és orosz nyelven. Nagy sikerét gazdag mondanivalója és világos stílusa magyarázza – de mindezen túl az a vitathatatlan tény is, hogy a téma, 1950 hazai kulturális légkörében, sorsdöntő volt.

1948 őszén, alig másfél évvel korábban, még nemzetközi zenei fesztiválnak örvendhettek az új muzsika hazai hívei. Kétfelé nyíló ablakot formázott ez az ünnepség: a nyugati zeneszerzés új irányzatait mutatta meg a magyar közönségnek, másfelől Bartókot, Kodályt és az őket követő első nemzedék – Kadosa, Veress, Ránki, Farkas – alkotásait a nemzetközi publikumnak. Ez volt a Bartók nevéhez kapcsolódó első ilyen ünnepség, hosszú évekre az utolsó is.

1948-ban ugyanis napvilágot látott a Szovjetunió Kommunista Pártjának zenei határozata: éles és kemény támadás az új utakat kereső szovjet zeneszerzők, mindenekelőtt Sosztakovics, Prokofjev és Hacsaturján, valamint más jelentős személyiségek ellen. A határozat vezérszava a *formalizmus* volt: a formainak mondott tartalmi kísérletek elítélése, az elvárt közhelyektől való eltávolodás szándékának elfojtása. Az akkori időkben ez korántsem esztétikai jellegű bírálat volt, hanem fellebbezésnek helyt nem adó ítélet. Ez pedig létükben fenyegetett zeneszerzőket és irányzatokat.

A moszkvai határozat, a hivatalos művelődéspolitikai csatornáin szétterjedt a magyar zeneművészet vizein is. Éle itt elsősorban Bartók ellen irányult, az ő oszthatatlan életművét próbálta optimista és pesszimista irányultságú művekre osztani. De az ítélekezésből sokaknak kijutott: Kadosa Pálnak csakúgy, mint Szervánszky Endrének. Hogy utóbbinak Bartók útján járó finom és világos szavú *Szerenádjában* mit találtak formalistának a szigorú bírálók, azt akkor sem tudtam, ma sem tudom.

Bizonyos: ha a bíráló szavak akkoriban teljes elfogadásra lelnek, akkor az újabb magyar zene, a mindenáron való „közérthetőség” követelményének hamis jelszavával, megindult volna a primitivizálódás lejtőjén. Másfelől Bartók, de kisebb mértékben Kodály egyes művei is az elhallgattatás sorsára jutottak volna. Mint ahogy Bartók színpadi remeke, a *Csodálatos mandarin* vagy világnézetének summája, a *Cantata profana* kétségkívül ilyen sorsra jutott. Ennek a beláthatatlan hatású, káros elméletnek és gyakorlatnak véget kellett vetni. Erre vállalkozott Kodály.

A *folklorista Bartók* című tanulmányában Kodály azt fejtegette, hogy harcostársa a magyar szabadság és függetlenség szószólójául szegődött fiatalkori műveiben. Majd felfedezte a népdalt és annak fenntartóját, a súlyos szociális viszonyok között élő népet. Mivel pedig kezdettől fogva tisztában volt szomszédaink népzenejének jelentőségével, hozzálátott azok kutatásához is. „...kezdeti szűk nacionalizmus nagy látókörű internacionalizmussá szélesedett anélkül, hogy magyarsága csorbát szenvedett volna.” „Ezenfelül... érdekelte az anyag újdonsága, ismeretlensége. Mint mindenben, ebben is igazi novarum rerum cupidus [új dolgok szerelmese] volt.” Mindezzel Kodály sokat elmondott Bartók zenéjének gyökérrendszeréről, műveinek népi alapjáról. És ami ezeken a gyökereken felnőtt, azt nem lehetett már minden további nélkül elmarasztalni az „embertelen formalizmus” vétségében.

Nem állítható, hogy Bartók és az új zene mindenre elszánt ellenfelei ezek után vesztesként elsonpolyogtak volna a küzdőtérrel. De bizonyos, hogy Kodály szembeszállt velük. És bizonyos az is, hogy szavai legalábbis lefékeztek Bartók támadóinak harci lendületét.

I V.
SZENTIRMAYTÓL BARTÓKIG

Bartók halálának tizedik évfordulóját 1955-öt, emlékévként élte meg a magyar társadalom. Az idevágó kezdeményezés színhelye a Magyar Rádió volt. Január elsején ünnepi műsorral kezdte meg Bartók összes zongoraműveinek egy és negyedévig tartó sorozatos sugárzását. Ismétlem: az összes zongoraművét, a népszerűekét csakúgy, mint a korábban mellőzöttekét vagy betiltottakét. A nyitókonzert ünnepélyességéhez döntő módon hozzájárultak Kodály bevezető szavai. Ezt követően – de hadd fogalmazzak inkább így: *e sorozatot követve* – számos más szerv, testület vagy folyóirat emlékezett meg Bartókról. Olyanok, akik korábban fenntartásaikat hangoztatták, most fenntartások nélkül dicsőítették. 1955 szeptemberében már hivatalos emlékbizottsági ünnepség színhelye volt az Operaház, ezen Szabolcsi Bence tartott beszédet. Az a Szabolcsi aki, Kodályhoz hasonlóan, mindenkor teljes következetességgel állt ki Bartók mellett. Abban az évben – tehát 1955-ben – látott napvilágot Szabolcsi *Bartók-életrajza* is, a *Csodálatos mandarin*ról szóló briliáns vitairata is.

A méltató intézmények közé tartozott – tegyük rögtön hozzá: e tekintetben feddhetetlen múlttal – a Magyar Tudományos Akadémia. 1955. május 24-én emlékülést szentelt Bartóknak, Kodály Zoltánt kérve fel előadónak. Ekkor hangzott el először Kodály *Szentirmaytól Bartókig* című előadása, melynek bővített változatát még abban az évben hangszalagon rögzítette a Magyar Rádió a II. stúdióban. Közreműködött Török Erzsébet, Viola István és Arató Pál.

Kodály itt már nem tartotta szükségesnek, hogy *védje* Bartókot, sokkal inkább, hogy *magyarázza*. Mert Szentirmay Elemérnek és hazai kortársainak zenéje, a *nóta* az első magyar zene, melyet a gyermek és ifjú Bartók megismert. 1906-ban, Kodállal együtt kiadott első népdalfüzetében, még ott szerepelt Szentirmaynak egyik dala is, az *Ucca, ucca*, melyet Bartók népdalnak vélt, és zongorakiséretet is írt hozzá. De Szentirmay és kortársai nótáinak számos fordulata felismerhető Bartók későbbi műveiben is. Utóbb hihetetlenül messzire távolodott ezektől a közhelyektől. Hazai közönsége azonban megmaradt korábbi zenei közbeszédénél – ami összeüt-közést és kölcsönös meg nem értést okozott a zeneszerző és korának magyar társadalma között.

Kodály előadásának másik témája épp e konfliktus feloldását célozta: a magyar zenei köznevelés fontosságát. Azt, hogy „minden gyermek kapja kezébe a jó zene kulcsát s vele a rossz zene elleni talizmánt”.

„Egy ország létének – fejtegette Kodály 1955-ben – nemcsak gazdasági feltételei vannak. A magyarság joga az élethez egy sajátos kultúra, amit magából merítve megteremt, s amivel naponta él... Olyan kevesen vagyunk, hogy a műveletlenség luxusát egy magyar sem engedheti meg magának.” Csakis a műveltség elsajátítása lehet tehát „nemzeti létünk fennmaradásának biztosítéka”. Ezt a nagy célt és nagy utat jelképezi Kodály előadásának címe: *Szentirmaytól Bartókig*.

A magyar nyelv tisztaságának védelmét, helyes használatát Bartók is, Kodály is fontosnak tartotta. Bartókról tudjuk, hogy előfizetője volt a *Magyarosan* című nyelveművelő folyóiratnak és vásárlója Gombocz-Melich etimológiai szótárának. Kodály, a bölcsészdoktor, még behatóbban foglalkozott a magyar nyelvvel és beszéddel: már 1937-ben előadásban elemezte a magyar kiejtés romlását, 1939-től pedig kezdeményezője volt a Tudományegyetemen „A jó magyar ejtés” versenyének. Az első verseny évtizedes hagyomány kiindulópontjává lett; díjnyertesként ezen tűnt fel a rádióbeli nyelveművelésnek későbbi neves mestere, Lőrincze Lajos.

A magyar nyelv és nyelvhelyesség egyik fontos témája volt Kodály és Illyés Gyula beszélgetéseinek is. Illyés így emlékezett rá: „Bámultam e téren is ernyedetlen kitartását, szorgalmát; azt, hogy milyen odaadással vett részt mindenben, ami a magyar nemzeti kultúrát jelentette. Beválasztottak engem is ilyen nyelvtisztító és nyelveművelő bizottságokba; elvállaltam, de bizony egy kissé ellustálkodtam... Egyszer aztán mégis elmentem; meglepetve-elröstelkedve láttam, hogy ezen a délután négytől hatig tartott ülésen, mialatt mindenki otthon pihent, Kodály ott ült. Nem előadóként beszélt; figyelt, jegyzeteket készített, majd hozzászólt mélyrehatóan a vitához. Kiderült, hogy ő minden ülésre, mindig elmegy..., tanulva és vigasztalódva élveztem szellemét, okosságát, éles agyát, könyörtelen igazmondását.”

E sorok írója is tanúsítja, hogy milyen megkülönböztetett figyelmet szentelt Kodály a magyar nyelv ügyének. Zenei tárgyú rádióelőadásait, megemlékezéseit *kérnem* kellett tőle. Egyetlen, hangszalagon fennmaradt nyelveművelő előadásával azonban, a *Szóval: kultúr?*-ral ő maga jelentkezett: szeretne e témáról – az ötvenes évek közepe táján minduntalan felhangzó két szóról, vagy amint ő mondta: „ocsmány nyelvi dudváról” – a Rádió nyilvánossága előtt szólni. A műsor elkészült; először 1955. május 21-én hangzott el a Kossuth rádióban.

Nem sokkal később Kodály eljuttatta előadásának kéziratát a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőjéhez. Előtte megemlítettem neki, hogy két kis adalékkal magam is hozzájárulnék tanulmányának adatapparátusához. Karinthy Frigyesnek ironikus értelmű „kultúr”-összetételeire mutattam rá, melyeket még ő sem ismert: „kultúracsavarodás” „kultúr-parazita”, „kultúrscimpánz”. Valamennyi bekerült a tanulmány végső változatának szövegébe.

Egy másik alkalommal ő keresett meg telefonon, fölöttébb szigorú hangon. Mert, hogy korábban azt mondtam neki: a Fővárosi Kultúrcikk Kereskedelmi Vállalat, rövidítve, Főkuci, WC-papírt árul: ezt a „kultúrcikket” azonban a vállalat illetékese tagadja. A perdöntő bizonyítékot, arany szalaggal átkötve, pecsétetes számlával ellátva, nem volt nehéz beszerezni. Elmentem vele a Köröndre és átadtam Máriának, Kodályék házvezetőnőjének. A tanár úr a továbbiakban nem tért vissza bizonyítási eljárásomra. A tanulmány nyomtatott változatában azonban ez az adat is helyet kapott.

Előadását Bojti Pál barátom harangozta be a Rádióújságban. A tanár úr éber figyelmét ez a néhány soros írás sem kerülte el; arra az adatára, mely szerint bi-

zonyos kirándulók „kultúrkajá”-nak nevezik a süteményt, rögtön lecsapott. A másik nyelvi dudva a „szóval” mondatkezdés volt. Ha óráin kicsúszott a szánkon, fel kellett írunk a táblára, aláírásunkkal ellátva. Ez a lusta, henye gondolkodás jele volt, míg a „kultúr” kezdetű szóösszetételt germanizmusnak tartotta, teljes joggal. Sűrű használatában a magyar nyelvérzék szunnyadását vagy hiányát látta.

Ez az előadás szerény epizódja csupán Kodály nemzetnevelő munkálkodásának. De mint cseppben a tenger, tükrözi felelősségudatát a magyar sors minden kérdésében. A legapróbban is.

V I .

A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG VÁRÁRÓL

1966-ban ötvenöt esztendeje múlt annak, hogy Bartók megírta egyetlen operáját, *A kékszakállú herceg várát*. Ötvenöt év nem éppen kerek évforduló – arra azonban alkalmat adott, hogy mikrofon elé kérjem a mű megszületésének akkor még élő tanúit. Kik voltak ők? Kálmán Oszkár, az Operaház örökös tagja, az első Kékszakállú herceg. Palló Imre örökös tag, a halhatatlan Hány János – aki az 1918-as Kékszakállú-premierén a Regös prológusát mondta. Zieglerné Ziegler Márta, a zeneszerző első felesége, akinek a darab ajánlása szól. Molnár Antal professzor, a darab első méltatóinak egyike. És persze, aki a művet kezdetől fogva ismerte, a jó barát és harcostárs: Kodály Zoltán. Hamarosan kitűnt, hogy hiba lett volna várni a megemlékezéssel a következő jubileumig: egy évvel később, 1967-ben meghalt Kodály is, Ziegler Márta is. Pótolhatatlan emlékeiket az utolsó pillanatban sikerült megmenteni.

Kodály beszélgetőtársa az itt rövidített változatban közreadott interjúban: e sorok írója.

– A kékszakállú herceg vára szövegét Bartók Bélának és Kodály Zoltánnak ajánlotta Balázs Béla. Kodály tanár úr nem gondolt rá, hogy megzenésíti ezt a darabot?

Nem. Öneki mindegy volt, hogy melyikünk zenésíti meg, ezért szabad választásunkra bízta. De hát éntőlem annyira távol állt a darab tartalma, hogy én sohasem gondoltam rá, míg Bartók nagyon rokonnak érezte, mindjárt elejétől fogva.

– Tanár úr mikor tudta meg, hogy Bartók megzenésíti Balázs misztériumát?

Azt hiszem, mihelyt elolvasta, mindjárt kedve lett hozzá, és nem sok idővel utána meg is csinálta.

– Tanár úr mikor ismerte meg a mű zenéjét?

Mindjárt, amikor elkészült, darabokban... Waidbergben voltunk, Zürich mellett egy kis nyaralóhelyen. Ott eljátszotta nekünk zongorán. Akkor már kész volt, még a partitúrán dolgozott. Napfűrdőben, fekete szemüvegben írta a partitúrát...

– Úgy-e A kékszakállú herceg várát egy pályázatra írta Bartók, vagy legalábbis részt vett vele egy pályázaton?

Igen. Nem is tudom, volt-e még más mű, de a bírálóbizottság kijelentette, hogy ez előadhatatlan. S így nem adták ki a pályadíjat...

– Bánffy Miklóssal, az Opera akkori intendánsával, aki a darabot végül is előadatta, közelebbi ismeretségben állt Tanár úr?

Nem. Hát éppen találkoztunk, amikor bejártunk a Kékszakállú próbáira, de közelebről nem. Ennekem tetszett abban az időben az ő Nagyúr című darabja, és egy pillanattal arra gondoltam, hogy ebből lehetne operát írni, de ő nem engedélyezte a szöveget. Később azután sajnálta, de én nem sajnáltam, mert úgysem lett volna ebből jó opera az én kezemben. Halála előtt még csak egyszer láttam Bánffy, mikor az ostrom alatt, '45-ben bejött az Operába – ahol mi megbújtunk akkor – teljesen lefogyva, letörve, egy sajtószerű bányászruhaszerű szürke öltözetben, és sehogyan sem tudott az idők folyásával megbarátkozni. Azóta nem láttam, nem is tudom, hogy hol-mikor halt meg.

– Tanár úr részt vett a darab próbáin. Vajon sok nehézség előzte meg a bemutatót?

Nem, miután Tango nagyon alaposan korrepetált, addig nem is állította színpadra a két énekest, míg tökéletesen nem tudták. S aztán a zenekarral is hamarosan boldogult. A díszleteket Bánffy tervezte, nagyon szépek voltak, annak az időnek az ízlésében.

– Sokoldalú ember lehetett Bánffy.

Hogyan. Rendkívül tehetős volt mint író, mint festő...

BARTÓK EMLÉKEZETE

1955, Bartók halálának tizedik évfordulója volt, a tiltás esztendei után a zeneszerzőnek szentelt első új *emlékév*. Nem hivatalos kezdeményezésre lett azzá. A Hivatal, akkor még, ellentmondásos viszonyban állt Bartókkal. Fennen hangoztatta ugyan, hogy „Bartók a miénk!”, de nem engedélyezte minden művének itthoni előadását. A modern zenét keményen elítélő 1948-as szovjet párthatározat hullámai addigra sokat veszítettek ugyan erejükből, de azért még itt csapkodták a magyar zene partjait. Egy ideje nem volt már szó kifejezett tiltásról, de még senki nem akadt, aki az egykori tiltást *expressis verbis* visszavonta volna. Ennek hiányában a tunya és óvatos zenei élet nehezen mozdult.

1954-ben arra gondoltam: meg kellene kísérelni egy látványos akcióval kidönteni a tilalomfákat. Az akció neve ez volt: *Bartók összes zongoraművei*. Megszólaltatásukra-hangfelvételükre felkértem az akkori magyar zongoristák minden nemzedékét, Kósa Györgytől és Fischer Annie-től Kurtág Györgyig és Kertész Lajosig. Valamennyien örömmel ígérték meg közreműködésüket. A felvételek a Rádió VI. stúdiójában készültek Gallia Tamás zenei rendező irányításával – ő Thomán Istvánnak, Bartók egykori zongoratanárának unokája volt.

A vállalkozás kulcsszava ez lett: *összes*. Tehát: nem válogatott művek sorozata. Azt kívánta hangsúlyozni, hogy a korábbi évek művelődéspolitikai felfogásával ellentétben – melyek Bartók műveit optimista-népbarát és pesszimista-népellenes részre próbálták kettéválasztani – mi oszthatatlannak tekintjük az életművet. Hivatalos biztatást nem kaptam ugyan – de komolyabb ellenállásba sem ütköztem.

A tervnek lényeges eleme volt a kezdési időpont: 1955. január elseje. Új év, új élet. Ahhoz persze, hogy a zongoraciklus országos figyelmet ébresszen, az kellett, hogy tekintélyének teljes súlyával melléálljon Kodály Zoltán. Ő pedig vállalkozott erre a feladatra. Egy korábbi beszédéből indult ki, azt alkalmazta az új körülményekhez. Elmondta: Bartók művészete egységes egész, de pedagógiai ta-

pintat kérdése, hogy kinek mit adunk belőle. Tokaji bort nem adunk a gyerekeknek – de azért nem öntjük ki a tokajit, mert nem gyerekeknek való. Munkálkodjunk minden erőnkkel a nép kulturális felemelésén, az iskolai zeneoktatás erősítésén.

Kodály beszédével tehát, 1955. január elsején, megkezdődött a Magyar Rádió 32 koncertből álló ünnepi sorozata: *Bartók összes zongoraművei*. Nyomában, mondhatni, kivirult a magyar zenei sivatag. Új könyvek, folyóiratszámok, hanglemezek tették ünnepi évvé az 1955-ös esztendő. Szeptemberben már hivatalos operaházi ünnepséget tartottak Bartók tiszteletére. A zongoraciklus adásai a következő év tavaszáig hangzottak fel a Kossuth adón; néhány héttel később, bemutatóval felérő pazar felújításban jelent meg újra a hét éve száműzött *Csodálatos mandarin* az Operaház színpadán. Úgy éreztük, hogy Kodály beszéde nyomán, a Mandarin-bemutatóval, egyik diadalmas csatáját vívtuk meg szellemi szabadságharcunknak.

A kalendáriumok 1956-ot írtak...

VII.

A ZENESZERZŐ - ÖNMAGÁRÓL

Összegyűjtött írásainak, a *Visszatekintésnek* második kötetében – mely még Kodály életében, 1965 márciusában került ki a nyomdából – a legrövidebb fejezet az önmagáról: életéről és műveiről szóló megnyilatkozások alkotják. Mindössze 26 oldal a közel hatszáz oldalas kötetben. Egyértelmű bizonyítéka annak, hogy Kodály nem szívesen beszélt Kodályról. Ha mégis megtette: inkább csak kérdésekre válaszolt, vagy műveinek megértéséhez nyújtott fogódzót.

A kötet kinyomtatásakor a szerző már nyolcvanharmadik évében járt, a megjelenést mindössze két esztendővel élte túl. Ezt a két évet azonban testi és szellemi erejének teljében, igen aktívan élte. Sokat utazott, előadásokat tartott, felszólalt konferenciákon, interjúkat adott; mindenképpen szükségesnek mutatkozott tehát összegyűjtött írásainak, beszédeinek és nyilatkozatainak gyűjteményét egy harmadik kötettel kiegészíteni. Az első két kötet szerkesztőjeként az új kötet anyagának felkutatása és szerkesztése is jelen sorok írójára hárult. Ha pedig már belekezdtem ebbe a munkába: célszerűnek látszott a korábbi kötetek teljes revíziója is: kimaradt, lappangó írások és hiteles nyilatkozatok egybegyűjtése. E kutatás egyik fontos forrásának bizonyult a Magyar Rádió hangarchívuma, melyről kiderült: gazdag lelőhelye Kodály hiteles, többnyire rögtönzött gondolatainak. Köztük három olyan magyar nyelvű nyilatkozat akadt, amelyben önmagáról szólt, elmondva egyet-mást életéről, szerény bepillantást engedve műhelyének zárt világába.

Ezek egyikében – melynek e helyütt első felét közöljük – gyermekkoráról, meghatározó galántai éveiről vallott. A hangfelvétel a zeneszerző életének utolsó teljes esztendejében, 1966-ban készült; beszélgetőtársa a Csehszlovák Rádió pozsonyi magyar adásának munkatársa, Nagy Jenő.

– Arra kérem Tanár urat, emlékezzék vissza a Galántán töltött esztendőkre.

Azok szép idők voltak. A hét év, amit ott töltöttem, legkedvesebb emlékeim közé tartozik. Fontos is volt a fejlődés szempontjából, mert hiszen 3–10 éves kora között robamosabban fejlődik az ember, mint később bármikor.

Hogy mi minden járult hozzá? Nemcsak a szülői ház, az iskola meg a környezet, hanem sok minden egyéb. Az állomás mellett volt egy kis kertünk. Szüleim csinálták, azelőtt nem volt. Ahol a töltés ferdén vágja át a szántóföldeket, ott egy háromszög alakú kis darab maradt még az állomás birtokában. Abban töltöttem a legtöbb időt. Ha ma megnézzük ezt a kertet, hát tenyérnyi. De nekem akkor óriási őserdőnek tűnt, míg végigbarangoltam benne a kukorica közt. Termett ott minden, mert édesanyám szeretett kertészkedni. A szántóföldektől csak egy fakerítés, inkább csak rampa választotta el, néha egy-egy nyuszi betévedt a kertbe. Édesanyám akkor annál könnyebben elhitette velünk, hogy a húsvéti tojásokat a nyuszi hozza vagy tojja. Mert húsvétkor a bokrok közé rejtett piros tojásokat nagy örömmel meg kellett találnunk. Jó ideig hittük is azt.

– Néhány esztendővel ezelőtt ezt a vidéket járva, találkoztam egy asszonnal. Elmesélte nekem, hogy az ő édesanyja a galántai állomásfőnöknél volt a gyermekek mellett, és hogy a mama rengeteg dalt tanított az állomásfőnök kisfiának, aki egyszeriben megtanulta a verset, a mesét és a dalt is.

Az a Rozi volt. A Rozi sokáig volt nálunk, még egész kiskoromban. Ő tett be engem nagymosáskor a teknőbe, a habok közé. Azóta sokféle fürdőben voltam, de olyan jó fürdőre nem emlékszem többé. Ő azután sok dalt tudott, meg mások is. Volt egy lány, aki szép meséket tudott, és estefelé, a lámpagyújtás előtti időben mondogatta el. Még a fülemben cseng a szava egy-egy foszlányának: „Gyükröm, gyükröm, ides gyükröm, ki az ország szebbike.” Mert vágai volt a leány, abban a dialektusban beszélt. Ugyanakkor benn édesanyám, amikor a téli szélben zúgott a kályha, a Meluzináról mesélt. Ebben a kettős poézisben nőtem föl, s ez maradt bennem. Hogy ebben nagy része van a parasztlányok dalainak, azt ki is jelentettem egyszer, amikor negyvenkétben megfordultam Galántán. Akkor sokan jöttek be a vidékről. Elmondtam akkor, hogy nélkülük és anélkül, amit tőlük hallottam, sosem lettem volna azzá, ami lettem...

TALÁLKOZÁSOM BACH ZENÉJÉVEL

„Egyik kezünket még a nogáj-tatár, a votják, cseremisiz fogja, másikat Bach és Palestrina” – ezeket a meghatározó érvényű szavakat 1939-ben írta Kodály. Zenéjének keleti kapcsolatai nyilvánvalóak voltak a közvélemény számára, annál kevésbé azonban a nyugati gyökerek. Különösen pedig a Bachhoz fűződők. Ilyen tekintetben nagy jelentősége van 1966. február 4-én adott nyilatkozatának: *Találkozásom Bach zenéjével*. Kiegészítésként hadd mondjam el, hogy egy alkalommal Bach *Actus tragicus*át vezényelte, s a partitúra tanulmányozása közben felfedezte: egy kórusbelépés „benne maradt” a hangszerekben. Talán azért, mert a lipcsei Tamás templomban, melynek Bach a kántora volt, kis létszámú énekkar állott csak rendelkezésére – melynek teljesítményét nem akarta egy további basszus-belépéssel gyengíteni. Kodály a hangszeres anyagból rekonstruálta az elmaradt basszus-szólamot. Megtehetette: annyira ismerte Bach nyelvét, hogy kitalálta rejtett szándékát.

Bach inspirálta Kodály legtöbb műzenei átiratát is. A *Wohltemperiertes Klavier* egyik prelúdiumát és fűgáját csellóra és zongorára írta át, hogy az éneklő csellószólamban kibonthassa Bachnak egy latens melódiáját. Ugyanilyen együttesre dolgozta át Bach három korál-előjátékát. Más Bach-darabokból hegedű-zongora és brácsa-zongora átiratokat készített. 1966-os nyilatkozata:

Első találkozásom Bach műveivel tiszta véletlen volt. Annak idején ugyanis Nagyszombatban senki sem ismerte Bachot. Pedig mi már évek óta játszottunk kamarazenét. Még nővérem sem ismerte, aki a zárdában kitűnően megtanult zongorázni egy bécsi tanárnőtől. Az sem játszatott vele Bachot, holott Haydntól Schumannig és Chopinig mindent játszott.

Történt azonban, hogy egy volt zenetanító özvegye eladogatta a kottáit. Azok közt két különböző füzetet találtam: a Wohltemperiertes Klavier két kiadását. Noha csak fél-éves zongoratudásom volt, azóta azt böngésztem naponta: mai napig sem hagytak el.

Igaz ugyan: olvastam Beethoven mondását, hogy nem Bachnak, vagyis pataknak, hanem Meernek, vagyis tengernek kellene őt nevezni. És olvastam azután Schumann tanácsát, hogy a Wohltemperiertes Klavier mindennapi kenyered legyen. De a nagyobb művekkel csak később ismerkedtem meg. Csak akkor döbbsentem rá, hogy Bach olyan jelenség, akit csak a legnagyobbakhoz lehet mérni, Homéroszhoz, Dantéhoz vagy Shakespeare-bez.

A magyar közönség számára nagyobb művei éppen ezért egyelőre nem nagyon hozzáférhetők, mert hiányzik az elemi zenei műveltség. Egy kiváló tudós még csak nemrég, ötven év előtt említette, hogy a lánya zongorázni tanul, de valami absztrakt, dallamtalan, unalmas dolgokat játszatnak vele, valami Bachot. A régebbi generáció előtt a Bach név rossz emlékű volt, még a Bach-korszak óta.

Reméljük, hogy az a publikum, amely most nő fel azokban az iskolákban, ahol minden nap van énekóra, már nyílt füllel közeledik Bachhoz. A legközelebbi nemzedék pedig éppúgy otthon lesz benne, mint minden más művelt ország.

A SZIMFÓNIÁRÓL

A Magyar Rádió hangarchívuma őrzi Kodálynak egy, a kései *Szimfóniával* kapcsolatos magyarnyelvű nyilatkozatát is. Ez a mű hazai koncerttermi bemutatására utal, melyet 1962. június 11-én Ferencsik János vezényelt. A nyilatkozatra e sorok írójának a Rádióújságban megjelent rövid beharangozó cikke „provokálta” a zeneszerzőt. A rövid cikkben azt mondtam el, hogy a *Szimfónia* hosszú éveken át készült. Kodály nem tartotta pontosnak ezt az állítást. Mert igaz ugyan, hogy komponálásához a harmincas években kezdett hozzá; az is igaz, hogy a Luzerni Zenei Fesztivál igazgatóságának felkérésére 1961-ben fejezte be. De közben a háború, a bombázások miatt nem volt se ideje, se hangulata a szimfóniaíráshoz, azután pedig, 1945 után, úgy vélte: „nem szimfónia kell ide, hanem gyermeknevelés”.

A Szimfóniáról nem mondok semmit. Mert ha egy mű nem beszél magáról, akkor hiába magyaráz a szerző.

Hanem egyet megtennék. Helyesbíteni szeretném a Rádióújságnak egy mondatát, ami-ben azt mondja, hogy évekig írtam. Hát nem évekig. Más ennek a története.

Az igaz, hogy már a harmincas években jött az első ötlet, mégpedig Toscanini ösztönzésére, aki vitatkozott velem. A mi nemzedékünk nem írt szimfóniákat, mert azt elavult formának tartottuk. Ő azonban azt mondta, hogy a forma nem avulhat el, csak a tartalom. Hát így megpróbáltam. Azonban tudjuk, milyen idők jöttek a harmincas évek végéfelé: bombázás, ágyúdörgés, Hitler – nem volt érdemes ilyeneket írogatni. Negyvenöt után pedig, körülnézve itthon, azt láttam, hogy nem szimfónia kell ide, hanem gyermeknevelés. Mert Magyarországon legfeljebb párezer ember él, aki érti a szimfóniát. De én azt akarom, hogy milliók legyenek. Ezért tíz évig nem foglalkoztam jóformán mással, mint gyermekneveléssel. Mondhatnám: gyermekruha-gyártásra „profilíroztam” magamat, semmi „exportcikket” nem csináltam, mert gyermekeink zeneileg meztelenül szaladgáltak. Ha azt akarjuk, hogy valaha zeneértők legyenek, övelük kell foglalkoznunk.

Így hát nem „évekig írtam” a Szimfóniát. Csak most, mikor tízévi szünet után először mentem megint külföldre, megkértek a svájciak, hogy adjak valamit nekik, mert már rég nem adtam. Akkor elővettem a rég heverő kezdeteket, és befejeztem. Ennyi az egész.

Különbben a magyar közönség ismerte a Szimfóniát, mert a rádió leadta még egy év előtt, van egy kitűnő felvétele. Hogy azóta nem ismételte, azt csak annak tulajdonítom, amit előbb mondtam, hogy nincsen igény a szimfóniára. Hisz különben levelekkel ostromolták volna a rádiót, hogy sugározza újra. Amint ostromolják a jazz miatt. Mert bár abból van elég: amint hallom, a levelek özöne még mindig kevesli.

VIII.

VIKÁR BÉLÁRÓL

Amilyen nehezen szólt önmagáról Kodály, olyan szívesen méltatta érdemes elődeit és pályatársait.

Ezek közé az elődök közé tartozott Vikár Béla is. Költő volt, műfordító, a magyar gyorsírás megújítója. És: előde Bartóknak is, Kodálynak is a tudományos igényű népdalgyűjtésben.

Nem volt muzikus; amit gyűjtött, nem tudta maga leírni. De ő teremtette meg az autentikus népdal megismerésének feltételeit. Ő volt ugyanis az első ember az európai kontinensen, aki Edison nagy találmányát, a fonográfot népzene-gyűjtésre, a gyűjtött anyag rögzítésére használta már a XIX. század végén. Ezzel példát teremtett a modern népdalkutatás számára.

PALLÓ IMRÉRŐL

Palló Imre meghatározó személyisége volt a Bartók–Kodály-kor zenei előadó-művészetének. Említettük: *A kékszakállú herceg vára* bemutatóján ő volt a Regös. Kevésbé ismert tény, hogy a *Cantata profana* első hazai előadásán ő énekelte a bariton-szólót: a sarvasokká vált fiúk édesapjának szolamát. Kodály műveinek előadás-története elképzelhetetlen lenne Palló neve nélkül: ő volt a *Székely fonó* első

Kérője, a *Magyar Népzene*-ciklus egyik füzetének első megszólaltatója, a *Zrínyi szö-zata* bemutatójának szölistája. Mindenekelőtt és mindenkifölött azonban az első, pótolhatatlan *Háry János*. Palló kedvéért átírták baritonra Erkel *Bánk bánjának* tenor szólamát, mert másfél évtizeden át senki nem formálta meg nálánál hitelesebben e jellegzetesen magyar hős színpadi figuráját.

1965 novemberében Zsoldos Péter (a magyar fantasztikus regények későbbi kiváló mestere) kérdéseire válaszolva méltatta Kodály Palló Imre művészi alakját. A hosszabb interjújának néhány jellegzetes sorát idézzük itt fel.

Tanult énekes létére ő úgy tudta és úgy tudja énekelni a népdalt, hogy azért annak minden sajátossága is megmarad. Megtartva a népdal eredetiségét, előadását mégis magasabb szintre emeli. Ez csak tanult énekesnek sikerülhet, aki azonban egyúttal nép is tud maradni. Ezért van, hogy az ő népdal-interpretációi mintaszerűeknek mondhatók; aki ezt el akarja sajátítani, csak azok után menjen.

WEÖRES SÁNDORRÓL

Kodályt közeli és mély kapcsolat fűzte a magyar vershez: költészetünk kimagasló értékeihez csakúgy, mint a vers művelőihez és elméleti kutatóihoz. *Megkésétt melódiák* című ciklusa utólag teremtette meg klasszikus költőink – Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi – és a hiányzó „kortársi” muzsika kapcsolatát (ezért *megkésétt* e melódiák). Egy másik dalsorozata saját nemzedéktársai – Ady, Balázs Béla – verseiből formálta „új időknék új dalait”. Nem állt meg azonban a magával egykorúaknál: felfedezett fiatalabb poétákat is. Ezek egyike volt Weöres Sándor. Egyik budapesti napilapban olvasta a számára még ismeretlen ifjú költő *Öregek* című versét, az életből távozóban lévő iránti együttérzésnek és részvétnek poémáját. A költő engedélye alapján Kodály megrendítően szép vegyeskarral fejezte ki Weöres versének minden rejtett emócióját. Együttműködésük tartósnak bizonyult: a *Norvég leányok* megzenésítése előtt és után a költő részt vett a *Bicinia hungarica* cseremis szövegeinek magyarításában, majd verseket írt Kodálynak egy másik munkájához, az óvodásoknak szánt *Kisemberek dalaihoz*.

1966-ban, alig fél esztendővel halála előtt, Kodály a muzsikus-költő-riporter Czigány György kérésére fejtette ki véleményét Weöres Sándorról és munkássága zenei jelentőségéről.

Weöres Sándort még nem ismertem, amikor egy újságban, gondolom a Pesti Hírlapban, megjelent az „Öregek”, az ő arcképével. Akkor még diák volt, diáksapkás képe volt ott. A vers mindjárt megkapott, mert ritkán hallani ilyen őszinte érzést és főleg fiatal embertől az öregek iránti szánalmat. Egyúttal bizonyosság arra, hogy a költészet nincs korhoz kötve, mert tizenöt éves korában is írhat valaki jó verset.

A második verset sokkal később ismertem meg, az már, azt hiszem, kötetben jelent meg. De lehet, hogy kéziratban láttam, mert közben már többször is találkoztam Weöressel és beszélgettünk. A „Norvég leányok”-ban szintén az elsődleges érzés kapott meg. Egy fiatalember idegenben olyan benyomást rögzít, ami eleven, és rögtön élénk varázsolja azt a tájat, ahol volt az élményt, amit ott kapott. És amit igyekeztem a zenében is megrajzolni.

– Van-e Weöres költészetének valami olyan vonása, ami jobban inspirálja a zenét, mint más versek?

Az Öregekben ilyesmi még nincsen. Ennek a tartalma kapott meg, nem a formája. Későbbi verseiben már mindinkább érezni, hogy ő egyike annak a kevés magyar költőnek, aki sejtí: a magyar versnek nem szabad elszakítani azokat a szálakat, amelyek a magyar muzsikához kötik.

Itt van például a jambus kérdése. Egyszer azt olvastam, hogy a jambus azért kell a magyar költőknek, mert a magyar versforma mindig bizonyos magyar nóták dallamára emlékezteti a hallgatót, ezáltal sablonos és egyhangú lesz. A naív emberek nem vették észre, hogy az ő jambikus verseik éppúgy dallamokat idéznek, csakhogy nem magyar, hanem idegen dallamokat. Vagy idegenszerű dallamokat. Persze, aki azokat nem ismeri, annak nem mondanak semmit. De aki csak kissé ismeri a külföldi zenét, az a magyar költők jambus-verseiben minduntalan hallja a külföldi zene bujkálását, ami ezeket a verseket magyartalanná teszi. Weöres Sándor versei azért magyarosabbak, mert bár ő bejárta az egész világot Indiától Maniláig, és mindenhonnan fordított, eredeti verseiben mégis mindig csörgedezik valami a magyar ritmusból. Ez pedig fő feladata kellene hogy legyen költőinknek.

ERNEST ANSERMET-RŐL

Kodály igen nagyra becsülte svájci karmester-kortársát, Ernest Ansermet-t. Ansermet matematikatanárból váltott a zenei pályára; utóbb Gyagilev Orosz Balettjének karmestere lett. 1918-ban megalapította Francia-Svájc Szimfonikus Zenekarát (Orchestre de la Suisse Romande), melyet főként XX. századi mesterek – Debussy, Ravel, Stravinsky, Bartók, Kodály, Honegger, Frank Martin – műveinek bemutatása és előadása tett híressé. Többször működött együtt Bartókkal a *II. zongoraverseny* megszólaltatásában; 1939-ben ő vezényelte Bartók kézzongorás-ütőhangszeres *Szonátájának* budapesti bemutatóját. Jelentős elméleti tevékenységet is kifejtett. A múlt század hatvanas éveiben kétízben is eljött a magyar fővárosba, ahol nemcsak a kortársi zene, de Liszt-művek franciásan formált, áttetsző szépségű előadásaival is hatalmas sikert aratott.

Ansermet 80. születésnapja alkalmából, 1963. november 11-én, ünnepi műsorral köszöntöttem a jubilánst a Kossuth Rádióban. Ennek bevezetését, kérésemre elvállalta Kodály Zoltán. Méltatásának részleteit idézzük.

Több mint negyven éve már, hogy Salzburgban először találkoztak a háborúba keveredett országok zenészei, hogy a zene útján közeledjünk a megértés, a megbékélés felé. Feltűnt akkor köztük egy fekete szakállú, élénk mozgású és beszédű francia fiatalember, Ansermet. Nem volt ismeretlen előttünk, pár év óta olvastuk lelkes cikkeit az új zenéről, főként Stravinskyról. Cikkei nagyon különböztek az általános impresszionista esztétikai elmfuttatásoktól, egy-egy matematikai levezetés kérlelhetetlen logikájával győzték meg az olvasót... nincs az újabb zenének említésre méltó műve, mely nem szerepelt műsorain. Felsőszázad munkájával töviről-hegyire megismerte és megismertette felsőszázad új zenéjét, amellett, hogy a réginek is hivatott tolmácsa.

Ekkora tárgyismeret illetékes bírójává tette az egész korszaknak. Véleményét nem is tagadta el. Újra tollat fogott, és befejezte két esztendeje megjelent nagy művét, címe: A zene alapjai az emberi tudatban... Ítéletei sokaknak nem tetszenek, ellenük

azonban bajos fellebbezni. Nem is hallottunk eddig komoly ellenvéleményt. Aki, mint ő, egy életen át behatolt a mesterség legrejtettebb titkaiba, megszerezte a jogot, hogy nemcsak ösztönös igazságszeretetből, mint a gyermek Andersen meséjében, hanem páratlan szaktudására és művészi gyakorlatára támaszkodva kiálthassa, ahol úgy látja jónak: „A királyon nincs ruba!” Szerinte a zene csak akkor bontakozik ki a mai sötétségből, ha visszatér az emberi természet adta alapjaira...

I X .

A MAGYAR ZENEI ÉLETRŐL, A MAGYAR NYELVRŐL

AZ I. MAGYAR ZENEI HÉT ELÉ

A nagy eszmék valóra válása – a nagy zenei eszméké mindenképpen – intézmények közreműködésével történik, ha történik. Mert ezek az intézmények, legyenek bár iskolák, hivatalok, tájékoztató szervek, hangversenyrendezősek: működhetnek jól is, de működhetnek az árral szemben is, gátolva a nagy eszmék érvényesülését, csökkentve hatásukat. Kodály Zoltánnak, hosszú közéleti pályáján, az intézmények mindkét lehetséges fajtájával találkoznia kellett.

Egy a budai hegyekben kiránduló s a maga szórakoztatására éneklő leányiskola tanulóinak selejtes dalműsora döbbsentette rá, hogy a jövő anyái már ezt a zenei selejtet fogják átadni gyermekeiknek. Ekkor határozta el, hogy a jó zene segítségével megajándékozza őket a rossz zene ellen megvédő talizmánnal. A húszas évektől kezdve rendszeresen odafigyelt tehát a zenei élet minden ágának tevékenységére – és nem farkaszkodott a jó tanáccsal, adott esetben a bírálattal sem, hogy ezeket egy, a nép felemelkedését szolgáló nagy terv szolgálatába állítsa. Ilyen célú megnyilatkozásaiából több is fennmaradt a Magyar Rádió hangarchívumában.

1951-től rendezték meg a Magyar Zenei Heteket, akkori divatos műszóval a „plénumokat”. Az intézmény szovjet példát követett: értékelő seregszemléje volt a megelőző évek hazai kompozíciós termésének, néhány elméleti előadással és azokat kiegészítő vitákkal. Az értékelésben – noha zenei kritériumai is voltak – ideológiai szempontok játszották a főszerepet. Vagyis annak vizsgálata, hogy mily mértékben igazodtak az egyes szerzők bizonyos, kötelezővé tett hivatalos elvárásokhoz.

Az I. Magyar Zenei Hetet 1951 novemberében rendezték. A november 17-ei megnyitóbeszéd megtartásának feladata Kodályra, a Zeneművész Szövetség díszelnökére hárult.

Igen rövid beszéd volt ez: mindössze 2 perc 50 másodpercig tartott. Kodály félreérthetetlenül elhatárolta magát azoktól, akik döntőbíróknak tartva magukat, határozni kívántak maradandóság vagy mulandóság kérdésében. Nem egészen három perc alatt három dolgot hangsúlyozott. Azt, hogy a művészet célja a közösség szolgálata. Azt, hogy Bartók követendő példát szolgáltatott azzal, hogy holtig tanult. Végül pedig, hogy a művek maradandóságában nem a politika, de nem is csak a szakma dönt. Hanem két felső fórum: az idő és a nép. Bölcs és merész szavak voltak ezek 1951-ben; érvényük máig csorbíthatlan.

A NÉPDAL ÉS A RÁDIÓ

A Magyar Rádió egyike volt azoknak az intézményeknek, melyeknek zenei, irodalmi és nyelvi tevékenységét Kodály figyelemmel kísérte. Fontos volt számára, hogy a műsorszerkesztés tudatosítsa a hallgatóban: mi az igazi népdal, mi a magyar nóta.

1956-ban új rádiósorozat kezdődött: *Egy népdalgyűjtő útinaplójából*. A június 24-ei első műsort Kodály szavai vezették be. Áttekintette a népdal megjelenését és helyét a Rádióban, és tanácsokat adott a népdalműsorok hibáinak javítására. Helytelenítette a népdal és a nóta elegyítését: mindegyik más-más érzésvilágot képvisel. Megállapította: „A Rádió egyik legfontosabb missziója a népdal igazi formáját bemutatni, ezzel a nép jobb megismerését s vele az egységes magyar műveltség kialakítását szolgálni.”

A DÉRYNÉ SZÍNHÁZ MUNKÁJÁRÓL

A Déryné Színház fontos szerepet játszott a XX. század hatvanas éveiben. Központja Budapesten volt, de előadásainak zömét vidéken – sőt: falvakban! – tartotta, olyan helyeken, amelyek földrajzi fekvésük folytán, kívül rekedtek más színházak működési körén. A társulat könnyen felállítható díszletekkel, kis létszámú zenekarral dolgozott, hogy előadásait művelődési házakban, adott esetben iskolákban vagy más, nagyobb teremmel rendelkező intézményekben is megtarthassa. Az volt a feladata, hogy remekműveket juttasson el a rájuk fogékony vidéki-falusi emberekhez. E remekművek egyike Shakespeare *Hamletje*, melyet 1964-ben mutatott be a színház, és amelynek egyik előadását Kodály is látta. Az intézmény tevékenységét Dénes István riportjában méltatta.

A Déryné Színház munkáját, amennyire megfigyeltem, rendkívül fontosnak tartom a nemzetnevelés szempontjából. Tulajdonképpen messzebb sugárzik ki, mint akár a Nemzeti Színház, mert olyan helyekre jut el, ahova a Nemzeti Színház nem juthat el, még a rádión át sem. Amellett, ami a legnagyobb érték, hogy nem lehet az előadások színvonalát kicsinyelni. Amit láttam belőlük, például egy Hamlet-előadást, annyira kifogástalan volt, hogy bármelyik fővárosi színpadon megállta volna a helyét. Tehát a nép jó előadásban hallja a jó darabokat. Nem mint egykor, a vidéki színházak ripacs stílusában, hanem komoly, művészi stílusban adja elő a darabokat. S ennek az egész nép művelésére ma még kiszámíthatatlan hatása lesz. Mert Shakespeare nem lesz többé üres név a nép számára, hanem tartalommal telik meg. A nép igénye a magasabb műveltségre ezzel beláthatatlanul fokozódik, oly módon, amit semmi más eszköz nem pótolhat.

A MAGYAR NYELV ÉS A TÁVOL ÉLŐ MAGYAROK

A magyar nyelv sorsa is egyike volt azoknak a kérdéseknek, melyek Kodályt egész életében foglalkoztatták. Az is, hogy miképp élnek vele az anyaországban – az is, hogy mi lesz vele külföldön. Ez utóbbi gondolatkörnek az adott aktualitást, hogy 1956–57-ben több százezer hazánkfia hagyta el az országot, külhonban keresve a boldogulást.

Kodály az elsők egyikeként adott hangot annak az aggodalomnak, mely szerint az eltávozottak második-harmadik nemzedéke elveszíti kapcsolatát az szülők-nagyszülők nyelvével és elvész a magyarság számára. Már 1962 decemberében a Ma-

gyar Rádió külföldre szóló adásainak egyikében, foglalkozott ezzel a kérdéssel; 1965-ben ismételten visszatért rá. Megnyilatkozásai nagy visszhangot keltettek; az érdekeltek nagyok sok levelet írtak Kodálynak, azt bizonyítandó, hogy mi mindent tettek és tesznek a magyar nyelv megőrzéséért – tanácsot kérve, hogy mit tehetnének még. Ezzel foglalkozik Kodály 1962-es karácsonyi üzenete is.

X.

ERKEL ÉS A NÉPZENE

Erkel és a népzene címen tartotta Kodály utolsó előadását a Magyar Rádióban, 1965. augusztus 17-én. Közreműködött Csajbók Terézia, Melis György és az Állami Hangversenyzenekar Sándor János vezényletével. Interjúalanyként később is a mikrofon elé állt ugyan Kodály, de felolvasást, kézirat alapján, nem tartott többet a Bródy Sándor utcai stúdióban.

Az előadásában érintett gondolatokat negyvennégy évvel korábban, 1921-ben fogalmazta meg először egy Gyulán tartott tudományos tanácskozás alkalmából. A magyar muzsika történeti fejlődését egyetlen, összefüggő folyamatnak látta; Gyula szülőttében, Erkel Ferencben elődeinek egyikét ismerte el. Amikor pedig tanítványa, Dávid Gyula zeneszerző, a Nemzeti Színház karnagya, felfedezte az intézmény kottatárában Erkel népszínműzenéinek kéziratát: Kodály rádöbent, hogy a XIX. századi mester kapcsolata a népzenével kétoldalú volt. Erkel hatása kimutatható bizonyos summásdalokon – míg viszont ő maga számos népszínmű kísérezőjét komponálta népdalok felhasználásával. Ez a felismerés különösen közelhozhatta Erkel alakját Kodályhoz. Akit sok tekintetben amúgy is lelki rokonának érezhetett: hiszen mindkettejük főművei nemzeti sorskérdésekkel foglalkoztak.

1960-ban Erkel születésének 150. évfordulóján, jubileumi évkönyvet jelentetett meg Dankó Imre gyulai múzeumigazgató. Kodálytól is kért kéziratot – és megkapta 1921-es, addig nem publikált Erkel-előadásának bővített-átdolgozott változatát. Ez lett az alapja az 1965-ös rádióelőadásnak is.

Ennek előkészítése során Kodály engedélyét kértem bizonyos rövidítésekhez. Voltak a kéziratnak olyan elvontabb részletei, amelyekről úgy véltem: meghaladnák az átlag hallgató felfogóképességét, és gyöngíténe a hihetetlenül érdekes és tanulságos előadás hatását. Némi aggodalommal mondtam ezt el a tanár úrnak, aki azonban, meglepetésemre, nemcsak elfogadta javaslataimat, hanem még biztatott is: „csak rövidítsen; mennél rövidebb, annál jobb”. Rövidítéseimet úgy hitelesítette, hogy hangszalagra mondta az így létrejött szövegváltozatot.

Alkotóegyéniségének egyik alapvonása nyilvánult meg e gesztusában. Egész életében tömörségre törekedett, került minden felesleges szót, hangot, mozdulatot. Kompozícióiban csakúgy, mint írásaiban és közéleti megnyilatkozásaiban a lényegre koncentrált. Közhelyet, semmitmondó frázist soha nem írt le, beszédeiben sem használt. Bármit mondott: arra oda kellett figyelni.

Oda kellene figyelni manapság is. ❧